

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Εἰς ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν Καλύμνου

Πρὶν ἀπὸ ὀλίγα χρόνια δημοσιεύθηκε¹ ἐνδεδυμένος κούρος τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων ποὺ ἦλθε στὸ φῶς τὸ 2001 μεταξύ ἄλλων γλυπτῶν κατὰ τὴν ἀποκάλυψη ἀποθέτου στὴν περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Δαλίου τῆς Καλύμνου.

Ὁ κούρος χρονολογούμενος ἀπὸ τὸν φίλο ἐκδότη βάσει τεχνοτροπικῶν στοιχείων καὶ παραλλήλων στοὺς περὶ τὸ 530 π.Χ. χρόνους² φέρει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ χαραγμένη βουστροφηδὸν στὴν ὄψη καὶ κατακορύφως, κατὰ μῆκος δύο (ἀπὸ τὶς πέντε) ἀναδιπλώσεων τοῦ ἱματίου του.

Τὸ κείμενο συμφώνως πρὸς τὴν δημοσίευση ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἀνάσχε[τ]ος μ' ἀ[ν]έθηκε δεκάταν | τὸπόλωνι.

τὸπόλωνι = τὴπόλλωνι.

Στὸ ὑπόμνημα σημειώνεται ἀφ' ἑνὸς ὅτι δὲν ἔχει χαραχθῆ ἡ ὀριζόντια κεραία τοῦ Δ τοῦ οὐσιαστικοῦ δεκάταν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὸ γράμμα μετὰ τὸ Π τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ εἶναι ἐλλειψοειδὲς ὄμικρον μὲ ἀνοικτὸ τὸν κύκλο στὸ κάτω μέρος. Ἡ δευτέρη παρατήρηση, καθὼς καὶ τὸ ἐπακολουθοῦν συμπέρασμα ὀφείλεται, ὅπως σημειώνει ὁ ἐκδότης, στὸν φίλο καθ. ΚΙ. Hallof. Τὸ σκοπίμως ἀνολοκλήρωτο λοιπὸν γράμμα ὄμικρον ἀποδίδει τὸν βραχὺ φθόγγο ὄμικρον· ἀσφαλῶς, ὅπως ὀρθῶς γράφεται, τὰ δύο ἄλλα ὄμικρον τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ ἀποδίδουν τὸν μακρὸ φθόγγο ω, τὸ πρῶτο προερχόμενο ἀπὸ τὴν κρᾶση, τὸπ- = τὴπ- (= τοῦ Ἄπ-), καὶ τὸ δεύτερο τὸ μακρὸ φωνῆεν τῆς παραληγούσης τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, λωνι (= λ(λ)ωνι). Κατὰ τὴν ἐξήγηση αὐτῆ τὸ ἀτελὲς γράμμα ὄμικρον ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία, διότι ὑποδεικνύει ὅτι στὴν Κάλυμνο εἶχαν δεχθῆ τὸ Κνιδιακὸ-Μηλιακὸ ἀλφάβητο. Στὸ ἀλφάβητο αὐτὸ τὸ ἀριστερὸ ἢ δεξιὸ (ἀναλόγως τῆς φορᾶς τῆς γραφῆς) ἤμισυ τοῦ γράμματος Ο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ βραχέος φωνήεντος ο (ὄμικρον). Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ μακροῦ φθόγγου (ω) καὶ τῆς νόθου διφθόγγου χρησιμοποιεῖται (πλήρως) τὸ γράμμα Ο.

Κατ' ἀρχὰς ἡ φράση Κνιδιακὸ-Μηλιακὸ ἀλφάβητο φαίνεται νὰ εἶναι μία κατὰ σύμβασιν γενίκευση χάριν τῆς πραγματεύσεως, διότι τὰ δύο ἀλφάβητα ἐνῶ συμπίπτουν στὴν χρῆση τοῦ ἀριστεροῦ ἢ δεξιοῦ ἡμίσεος τοῦ γράμματος ὄμικρον γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ βραχέος φωνήεντος ο, διαφέρουν ὅμως ἀσφαλῶς ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση ὀρισμένων ἄλλων φθόγγων, λ.χ. τὸ

Εὐχαριστῶ τοὺς ἐκδότες Γεωργία Μαλούχου, Γ. Παπαδόπουλο καὶ Ἑλένη Ζαββοῦ γιὰ τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις τους.

1. Βλ. Δ. Μποσνάκης, *Ενεπίγραφος ἐνδεδυμένος κούρος ἀπὸ τὴν Κάλυμνο, στὸν τόμο *Neue Funde archaischer Plastik aus griechischen Heiligtümern und Nekropolen*, Internationales Symposium, Athen 2.-3. November 2007, Georgia Kokkorou-Aleuras – W.-D. Neimeier (Hrsg.), *Athenaia* 3, München 2012, 157-187.*

2. Ὁ. π., σελ. 181-182.

Μηλιακό αλφάβητο χρησιμοποιεί το τρισκελές ζ για την απόδοση του ιώτα, το Κνιδιακό το σύνηθες σχήμα Ι, στο Μηλιακό ο μακρός φθόγγος ε (= η) αποδίδεται με το γράμμα Ε, ενώ στο Κνιδιακό με το κλειστό παραλληλόγραμμο □, στο Μηλιακό το διπλό σύμφωνο ξ αποδίδεται με τὰ ΚΜ και αργότερα με τὸ V, στο Κνιδιακό με τὸ X, το Μηλιακό έχει σάν (Μ), το Κνιδιακό έχει σίγμα (ξ), στο Μηλιακό, στις πρώιμες επιγραφές, ο φθόγγος φ αποδίδεται δια τῶν γραμμάτων ΓΒ, ενώ στο Κνιδιακό δια τού Φ, στο Μηλιακό, στις πρώιμες επιγραφές ο φθόγγος χ αποδίδεται δια τῶν γραμμάτων ΚΘ, ενώ στο Κνιδιακό δια τού Χ· τέλος στο Μηλιακό αλφάβητο εμφανίζεται μὲν πεντασκελές (Μ'), ενώ στο Κνιδιακό τετρασκελές (Μ').

Ἡ προτεινόμενη στην δημοσίευση ἐξήγηση παρέχει προβλήματα, πρώτον διότι θέτει τὸ ἐρώτημα τοῦ σχήματος τοῦ γράμματος τῆς κατάληξης (-τος) τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου. Στην δημοσίευση τὸ γράμμα ἐμφανίζεται ἀκέραιο (δὲν εἶναι ὑπόστικτο).³ Ἐφ' ὅσον δὲν σημειώνεται ἄλλως, εὐλόγως προκύπτει ὅτι ὁ βραχὺς φθόγγος ο (ὄμικρον) δηλώνεται στην περίπτωση αὐτὴ κανονικὰ με τὸ γράμμα Ο (ὄμικρον). Δεύτερον διερωτᾶται κανεὶς γιὰ ποιὸν λόγο στην ἐπιγραφή τῆς Καλύμνου τὸ ἀναγνωριζόμενο Μηλιακό-Κνιδιακό γράμμα ὄμικρον δὲν ἔχει τὴν μορφή τοῦ δεξιού (ἐδῶ λόγω τῆς φορᾶς τῆς γραφῆς) ἡμίσεος ἐνὸς ὄμικρον, ὅπως συμβαίνει στὰ δύο προαναφερθέντα αλφάβητα.

Τρίτο ἐρώτημα θέτει τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος ποὺ ἀποδίδει τὸ μακρὸ ε (= η) τοῦ ρήματος ἀνέθηκε. Ἔχει τὴν συνήθη μορφή Η και ἐπομένως διαφέρει ἀπὸ τὸ Κνιδιακό αλφάβητο, στὸ ὁποῖο, ὅπως ἤδη ἐσημείωσα, ὁ μακρὸς φθόγγος ε (= η) ἀποδίδεται με γράμμα ποὺ ἔχει τὴν μορφή κλειστοῦ παραλληλογράμμου □, ἐνῶ ἡ συνήθης μορφή Η χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ δασέως.

Πάντως, ἐφ' ὅσον τὸ γράμμα ποὺ ἀποδίδει τὸ βραχὺ ο στην κατάληξη τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου (-τος) σώζεται πλήρες και ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ ὄμικρον, τότε θὰ πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι τὸ ἀτελές⁴ γράμμα τῆς δεύτερης συλλαβῆς τοῦ ὀνόματος τῆς θεότητος (πολ) δὲν χαράχθηκε σκοπίμως ἔτσι, ὥστε νὰ ἀποδώσῃ τὸν βραχὺ φθόγγο, ἀλλὰ ἐκ σφάλματος, ὅπως και τὸ ἀτελές χαράγμενο Δ τῆς λ. δεκάταν, ἢ και ἐκ δυσκολίας στην χάραξη· οἱ δύο ἀτέλειες ἀσφαλῶς θὰ καλύπτονταν με τὴν ἐπίθεση τοῦ χρώματος στὰ γράμματα.

Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω παραμέτρων και με τοὺς περιορισμοὺς ποὺ θέτουν προτείνω τὴν μεταγραφή:

Ἀνάσχε[τ]ος μ' ἀ[ν]έθηκε <δ>εκάταν | τὸπ<ό>λονι.

Παρατηρῶ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἐμφανίζει ἓνα μόνον «ἰωνικὸ» στοιχεῖο, τὴν ἀπόδοση τοῦ μακροῦ ε (= η) τοῦ ρήματος δια τού γράμματος Η. Ἀλλὰ ἡ χρῆση αὐτὴ εἶναι ἤδη γνωστὴ ἀπὸ

3. Στην δημοσιευμένη φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς, ὁ.π., σελ. 161 (ἀρ. 5), τὸ κατώτερο μέρος τοῦ ὄμικρον ἀφ' ἐνὸς δὲν διακρίνεται και ἀφ' ἐτέρου δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τμήμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου ἔχει ἀποσπασθῆ. Ἀσφαλῶς ἡ ἐξ αὐτοψίας μεταγραφή ἀπὸ τὸν φίλο ἐκδότη στην δημοσίευση τοῦ γράμματος ὡς ἀκεραίου βαρύνει ἀπολύτως. Ἐλεγχος ἐκτύπου ποὺ εἶχε τὴν εὐγένεια νὰ μοῦ δώσῃ ἀνεξαρτήτως, πρὸ πολλῶν ἐτῶν (24.4.2003), δὲν ἀπέδωσε, διότι στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἔκτυπο εἶναι φθαρμένο.

4. Στην φωτογραφία -τὸ τονίζω-, τὸ γράμμα παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι κλείνει στὸ κάτω μέρος σχηματίζοντας ὡσειδὴ κατάληξη. Προτείνω ὅτι ὁ χαρακτὴς ἐπειδὴ τὸ κλείσιμο τοῦ κύκλου τοῦ ὄμικρον εἶχε φθάσει στην ἀκμὴ τῆς πτυχώσεως ἐφοβήθηκε μήπως ἡ ὀλοκλήρωσή του με τὸ αἰχμηρὸ ἐργαλεῖο χαράξεως εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν θραύση τῆς πτυχώσεως στὸ σημεῖο αὐτό. Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι ἡ ἀτεχνία τῆς χαράξεως τοῦ γράμματος, εἰδικῶς κατὰ τὸ ἀριστερὸ ἡμισυ· ἡ χάραξη τῆς καμπύλης στὸ μέσον περίπου τοῦ κύκλου, ἐξέφυγε και ἄνοιξε πολὺ.

τὸ Ροδιακὸ ἀλφάβητο, βλ. L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, 345. Σημειώνει ἐκεῖ ἡ Jeffery ὅτι χρησιμοποιοῦνται στὸ Ροδιακὸ ἀλφάβητο καὶ τὰ δύο σχήματα (Θ, Η) γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ μακροῦ ε (= η), καὶ μάλιστα ὅτι τὸ δεῦτερο σχῆμα ἐμφανίζεται ἤδη τὸν πρῶμο 6ο αἰ. π.Χ., σὲ χάραγμα ἐπὶ ἀγγείου, καθὼς καὶ σὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν περὶ τὸ 550-525 π.Χ. χρόνων.

Τέλος ὡς πρὸς τὴν χρῆση τοῦ Ἀργεῖακοῦ λάμδα⁵ στὴν ἐπιγραφή παρατηρῶ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ του συνιστᾷ ἰσχυρὴ ἔνδειξη τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀλφαβήτου ὡς Καλυμνίου καὶ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐπιγραφῆς στὴν Κάλυμνο.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἀργεῖακοῦ σχήματος γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ λάμδα στὶς ἐλάχιστες σωζόμενες ἐπιγραφές τῆς Καλύμνου, -πρωτίστως χαράγματα-, ὀδήγησαν τὴν Jeffery νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα (σελ. 354) ἐὰν Ἀργεῖοι τεχνίτες ποὺ κατοικοῦσαν καὶ ἐργάζονταν στὸ νησί στὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. μολονότι διακόσμησαν τὰ ἀγγεῖα, ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ τοῦ Απόλλωνος ἀκολουθώντας τὴν τοπικὴ τεχνοτροπία χρησιμοποίησαν τὸ ἀλφάβητο τῆς πατρίδας τους, γιὰ νὰ γράψουν τὰ χαράγματα ἐπὶ τῶν ἀγγείων.⁶ Τὸ ἐρώτημα δὲν τὴν ἀπέτρεψε νὰ σημειώσῃ εὐστόχος (σελ. 354): «One would not have expected the local script of Kalymna to differ so much from those of her Doric neighbours Kos, Knidos, and Rhodes». Ἡ ἐμφάνιση στὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῆς Καλύμνου συγχρόνως μὲ τὸ γράμμα Η, τὸ ὁποῖο ἀποδίδει τὸ μακρὸ ε (= η),⁷ καὶ τοῦ γράμματος Ο γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ βραχέος ο ὑποδεικνύουν τὶς σχέσεις τοῦ ἀλφαβήτου τῆς Καλύμνου μὲ ἐκεῖνα τῶν Δωριέων γειτόνων τῆς, κυριώτατα μάλιστα τῆς Ρόδου καὶ τὴν ὁρθότητα τῆς παρατηρήσεως τῆς Jeffery. Ἡ μόνη διαφοροποίηση τοῦ ἀλφαβήτου τῆς Καλύμνου ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Ρόδου φαίνεται νὰ εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ἐμφανιζόμενου καὶ στὸ πινάκιο τοῦ Εὐφόρβου «Ἀργεῖακοῦ» λάμδα, ἀγγεῖο, τὸ ὁποῖο ἡ Jeffery ἀπέδωσε προσφυῶς στὴν Κάλυμνο (σελ. 354, ἀρ. 47 τοῦ καταλόγου τῆς, πίν. 69).

5. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο καθηγητὴ Δημήτρη Μποσνάκη, διότι τὸ παροξυντικὸ ἐρώτημά του σὲ σχετικὴ συζήτηση ποὺ εἶχαμε μού ὑπέβαλε τὴν ἰδέα νὰ προσθέσω τὴν τελευταία παράγραφο στὸ μικρὸ αὐτὸ κείμενο.

6. Στὸ ἐρώτημα ἀπαντᾷ ἐμμέσως πρὸς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου προτείνοντας ὅτι: «these sherds may show that the Argive local script came not from the same source as the Corinthian, but from Kalymna or else some other, unidentified place whence Kalymna and Argos both took their writing».

7. Τὸ γράμμα Η γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ μακροῦ ε ἐμφανίζεται καὶ σὲ μία ἄλλη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῆς Καλύμνου, βλ. Jeffery, *LSAG Kalymnos* 46, pp. 354, 358 (M. Segre, *Tituli Calymnii, ASAtene* 22-23, 1944-5 [1952], 145, ἀρ. 98, πίν. 64). Ἐπ' εὐκαιρία σημειῶνω ὅτι ἀπὸ τὴν δημοσιευόμενη φωτογραφία τοῦ ἐκτύπου τῆς ἐπιγραφῆς ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ μεταγραφέν ὡς Α (ἀρχικὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Απόλλωνος κατὰ τὴν συμπλήρωση τοῦ ἐκδότου) εἶναι μάλλον Π (πεῖ). Εἶναι βεβαίως ἀπαραίτητος ὁ ἔλεγχος τοῦ λίθου ἢ, ἐὰν λανθάνῃ, ἐκτύπου, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχῃ. Ἐὰν ὄντως τὸ γράμμα εἶναι Π, τότε πιθανὸν θὰ εἶναι τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου ἢ τοῦ πατρωνυμικοῦ του. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῇ κανεὶς ὅτι ἀνήκει στὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ ὁποῖου ἡ λατρεία μαρτυρεῖται στὴν Κάλυμνο, βλ. ὅ.π. τοὺς ἀριθμοὺς 116, 196.11. Παρατηρῶ ὅτι ἡ ἐπιγραφή δὲν βρέθηκε στὸ ἱερὸ τοῦ Απόλλωνος (Δαλίου) ἀλλὰ στὴν παραλία ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Τέλενδο, στὸ *Καντοῦν* (βλ. τὸ λήμμα τῆς ἐπιγραφῆς ἐσφαλμένως ἡ Jeffery, ὅ.π. σελ. 358, σημειώνει ὅτι βρέθηκε στὸ ἱερὸ τοῦ Απόλλωνος («precinct»)).